

Софија А. Биландзија*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за германистику

СЕМАНТИЧКА И ПРАГМАТИЧКА ДЕТОПИКАЛИЗАЦИЈА АГЕНТИВНОГ КАУЗАТОРА НА ПРИМЕРУ ПАСИВНИХ И ДЕКАУЗАТИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА У НОРВЕШКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се полази од тога да се каузатор може формално периферизовати, при чему се у норвешком језику прототипични каузатори измештају на периферију у пасивним конструкцијама, а мање прототипични се, схваћени као околности, измештају у декаузативним конструкцијама. На основу овог запажања, испитали смо семантичке сличности пасива и декаузатива у норвешком језику посматрајући судбину каузативне компоненте – њену семантичку, прагматичку или комбиновану детопикализацију, полазећи од запажања превасходно руских аутора Падучеве, Куликова и Плунгјана. У посебном фокусу је процес деагентивизације који нужно претходи декаузативизацији, и који мења семантичке улоге учесника и тематску класу глагола. Посебно се испитује однос једне врсте пасива (s-пасива) с обзиром на то да он дели формални маркер са декаузативом – полифункционални рефлексивни маркер.

Кључне речи: детопикализација, декаузатив, пасив, агенс, деагентивизација, декаузативизација, норвешки језик

1. Уводна разматрања

У досадашњем бављењу семантиком и граматиком каузативности у савременом норвешком језику приметили смо неколико занимљивости везаних за однос семантике каузатива и декаузатива, али и за однос каузативних и пасивних конструкција. Оне се везују за агентивни тип каузатора (узрочника) и могућност његовог парафразирања у односу на друге типове мање прототипичних каузатора, те за одређене семантичке корелације између декаузативних и пасивних конструкција с обзиром на (де)топикализацију агентивне компоненте у односу на каузативну конструкцију.

Иако се на позицији каузатора из перспективе теорије прототипа могу наћи различите типови учесника (прототипични агенс, као и мање протитипични агенси попут сила, стимулуса, ситуација, догађаја), примећујемо да се при трансформацији каузативне ситуације у другачији тип догађаја у коме се дефокусира каузатор, само прототипични агенс може јавити у пасивној конструкцији: *Tyven drepte ham med kniv* 'Лопов га је убио ножем' → *Han ble drept av tyven* 'Убијен је од стране лопова'.

* sofija.bilandzija@fil.bg.ac.rs; sofija.bilandzija@gmail.com

Други типови каузатора се пак могу јавити у декаузативним конструкцијама, као она пример: *Vårsolen har smeltet snøen* 'Пролећно сунце је отопило снег' > *Snøen har smeltet i vårsolen*. 'Снег се отопио на пролећном сунцу'.

Осим тога, у норвешком језику је пасивну дијатезу могуће исказати на два начина, перифрастично и морфолошки, при чему полифункционална морфема -s (настала од повратне заменице) може маркирати и низ других значења, између осталог и декаузативна. У вези са тим, може бити речи о декаузативној или пасивној *интерпретацији* једног те истог глагола, као у примеру *Antall arbeidsplasser knyttet til olje kan fordobles i løpet av de nærmeste årene*. 'Број радних места у нафтној индустрији може се / можемо удвостручити у наредним годинама'.

Разликовање пасива од декаузатива једна је од тема која још увек заокупља лингвисте будући да је доминантно реч о дискусијама које се тичу комплексних питања глаголске дијатезе, а Падучева питање ове разлике сматра једним од најбитнијих задатака у анализи декаузативних глагола (PADUČEVA 2001: 56). Уочено је да није увек лако разликовати декаузатив од пасива, што се само једним делом односи на истоветност њиховог маркирања.

Стога је циљ овог рада да испита појаву семантичке и прагматичке детопикализације агентивне компоненте (деагентивација) и каузативне компоненте (декаузативација) у трансформацијама каузативних ситуација у савременом норвешком језику. Истраживању се приступа из перспективе ширег когнитивно-функционалног оквира базираног на теорији прототипа и анализи семантичких улога, а примери су ексцерпирани из корпуса NoWac.

2. О појму каузатива и декаузатива

У раду полазимо од основних одређења семантике и граматике каузатива које смо извршили у Биландија (2014): утврдили смо да норвешки језик на располагању има три типа каузативних конструкција којима исказује целокупност тзв. каузативне ситуације или њене супкомпоненте – аналитички каузатив, те синтетичке каузативе: морфолошки и лексички (BILANDŽIJA 2014). Такође смо утврдили да се прототипичним моделом КС сматра *агентивни модел узрочног ланца*, тј. прототипична транзитивна ситуација са минимално два одељена учесника у којој вољни агенс делује свесно и намерно, усмеравајући своју активност ка пацијенсу, чијом се променом (физичког) стања комплетира каузативни догађај (KROFT 1991: 155; TOMASELO 1998: 89; RAVUNS 2007: 88). Дакле, каузативни догађај изражава типично екстерну фактитивну каузацију и представља јединство које је с једне стране ограничено вољним чином агенса и крајњим циљем који је иницијатор и спроводник радње предвидео као резултат. Код синтетичких каузатива су учесници каузатор и пацијенс, а код аналитичких каузатор и каузант, те опционо пацијенс код тзв. прелазних аналитичких каузатива (BILANDŽIJA 2014: 15, 41ff).

У каузативистици је одавно примећено да синтетички каузативи могу имати своје глаголске парњаке који ситуацију представљају као семантички некаузативну. То је свакако принцип који је најочљивији на примерима морфолошких каузатива, при чему је очигледна творбена веза између два глагола која деле исту основу, а правац формалне деривације може се одвијати у два смера. Један смер је

каузативизација, у којој се деривира морфолошки комплекснији глагол каузативног значења (непродуктиван смер у норвешком и српском, на пример), а други смер је антикаузативизација, у којој је творбено примаран глагол каузативне семантике – при чему долази до дивергенције између семантичке и формалне деривације. У оваквој усмереној опозицији је формално маркиран некаузативни члан пара, што не одговара претпостављеној сложености каузативне ситуације у којој се низу догађаја додаје још један учесник (каузатор).

У овом раду ћемо за семантички и формални опозит каузативном глаголу користити термин *декаузатив*. Термин декаузатив није у литератури у тој мери распрострањен као термин антикаузатив, али је од њега мање оптерећен. Он се првенствено односи на семантички аспект ове проблематике јер је паралелан термину *декаузативизација*, којим се означава уклањање или периферизација семантичке каузативне компоненте из значења кореспондентног каузатива. Неки аутори, попут Падучеве, нису склони термину антикаузатив управо из перспективе семантичке транспарентности термина, полазећи од тога да се у процесу семантичке деривације овог типа каузативна компонента не уклања, већ се само измешта у други план, што ћемо ми управо и испитивати у овом раду (PADUČEVA 2003: 188).

У вези са непоклапањем правца семантичке и формалне деривације за анализу декаузатива остаје неразјашњено питање да ли је овде реч о декаузативном глаголу, дакле лексикализацији значења у посебној лексеми, или је реч о декаузативном облику глагола, дакле, о граматикализацији, чиме декаузатив постаје део глаголске парадигме. То се посебно актуализује код маркираних облика, и то посебно оних облика код којих различита значења бивају исказана истим формантом, као што су у норвешком језику инстанце декаузатива и морфолошког пасива (тзв. *s-пасива*). Чини се да је ова проблематика посебно актуализована кад аутори желе да избегну недоследност тиме што ће једне облике категоризовати као парадигму глагола (пасив) а друге, пак, као посебне глаголске лексеме (декаузатив).

3. (Не)прототипични агенси као каузатори – формална периферизација

Иако се прототипични агенс сматра прототипичним каузатором, установили смо да његове особине свесности, способности вољног планирања и намерног иницирања радње нису особине које захтева већина каузативних глагола (BILANDŽIJA 2014: 255). Само каузативни глаголи који у свом семантичком садржају спецификују узрочни догађај путем специфичног начина вршења радње који је одлика људског бића (као што су намера или употреба инструмената) лиценцирају специфичне каузаторе, док је за остале каузативне глаголе таксономска категорија каузатора немаркирана. Истим типом каузативне конструкције могу се кодирати и непланирана изазивања промене стања, као и велики број случајева акцидентне каузације. Стога се критеријским обележјем каузатора сматра особина иницирања радње која доводи до приметне промене стања другог учесника, и као проузроковачи се јављају и мање прототипични агенси који су перципирани као изазивачи одређених процеса: природне силе, неживи ентитети, ситуативни и евентивни агенси, те безлични генерализовани каузатор. Анализирани материјал показује пак да се без обзира на ово, при трансформацији каузативне ситуације проузроковачи изме-

штају на периферију у другачијем типу глаголске ситуације.

Каузативна ситуација је једна од типова ситуације којима се моделују сло-
жени догађаји и већ је и сама подложна семантичкој и прагматичкој детопикализа-
цији. У овом одељку смо испитали како се транзитивни модел кодирања каузативне
ситуације може преобликовати у интранзитивни, при чему се проузроковач изме-
шта на периферију или у потпуности укида, те смо анализирали средства формал-
ног преобликовања.

За разлику од периферизације мање прототипичних агентивних учесника,
код прототипичног агенса као каузатора синтетичких каузативних конструкци-
ја уочавамо немогућност дефокусирања у декаузативној конструкцији, већ само у
пасивној конструкцији уз агентивну допуну. Овде уочене појаве су први корак у
расветљавању важне особине декаузатива – нужне деагентивације као предуслова
реализације декаузатива (уп. наредни одељак):

(1)

- a) *Tyven drepte ham med kniv.* 'Лопов га је убио ножем' →
- b) *Han ble drept av tyven.* 'Убијен је од стране лопова'
- в) **Han døde av tyven.* 'Умро је од стране лопова'

(2)

- a) *Innbruddstyven vekket ekteparet.* 'Провалник је пробудио брачни пар' →
- b) *Ekteparet ble vekket av innbruddstyven.* 'Брачни пар је пробуђен од стране
провалника'
- в) **Ekteparet våknet av innbruddstyven.* 'Брачни пар се пробудио од провал-
ника'

Периферизацију смо овом приликом илустровали двокомпонентним кау-
зативним глаголима *drepe*² и *vekke*, чији проузроковачи могу бити и мање типични
агенси; у тим случајевима се каузативна ситуација може парафразирати и помоћу
пасивне конструкције са агентивном допуном (примери 3б и 4б) и помоћу декауза-
тивне конструкције са допуном узрока, при чему је узрок најчешће концептуализо-
ван као околност или разлог (примери 3в и 4в):

(3)

- a) *Stormen drepte 300 000 mennesker.* 'Олуја је убила 300 000 људи' →
- b) *300 000 mennesker ble drept av stormen.* '300 000 људи је убијено од стране
олује'
- в) *300 000 mennesker døde i stormen.* '300 000 људи је умрло у олуји'

(4)

- a) *Skarpe smell vekket meg.* 'Пробудили су ме гласни звуци' →
- b) *Jeg ble vekket av skarpe smell.* 'Пробуђен сам од стране гласних звукова'
- в) *Jeg våknet av skarpe smell*³. 'Пробудио сам се од гласних звукова'

2 У норвешком језику постоје два глагола у значењу 'убити': *drepe* и *myrde*. Први не захтева специ-
фичног каузатора, док дуги у свом значењу има инкорпорирану сему 'са намером', тако да он захтева
прототипичног агенса на положају каузатора.

3 Овде није реч о агентивној допуни типичној за пасивне реченице, већ о употреби предлога *av*

Може се уочити својеврстан континуум парафраза на чијем је једном крају пасивни предикат и агентивна допуна са предлогом *av*, потом пасивни предикат и декаузативни предикат са другим типом допуне (примарно са предлогом *i*):

(5)

- a) *Ekspløsjonen drepte åtte mennesker*. 'Експлозија је убила осморо људи' →
- б) *Åtte mennesker ble drept av en eksplosjon*. дословно: 'Осморо људи је убијено од стране експлозије' →
- в) *Åtte mennesker ble drept i en eksplosjon*. 'Осморо људи је убијено у експлозији' →
- г) *Åtte mennesker omkom/døde i en eksplosjon*. 'Осморо људи је погинуло/умрло у експлозији'

Узрочна допуна са предлогом *i* је веома фреквентна и говори нам нешто о томе да се узрок ситуације концептуализује као околност, и типично се појављује уз декаузативне предикате (6а-б)⁴:

(6)

- a) *Snøen smelter i vårsolen*. 'Снег се топи на пролећном сунцу'
 - б) *Han blir søvnig i varmen*. 'Спава му се на/по врућини', дословно: 'Постаје поспан на врућини'
 - в) *Huset til Trond Teigen har blitt ødelagt i flommen*. 'Кућа Тронда Тејгена је уништена у поплави'
 - г) *Tre mennesker har blitt drept i en eksplosjon i Kashmirs hovedstad*. 'Троје људи је убијено у експлозији у главном граду Кашмира'
- Нешто ређе се узрок може кодирати на периферији и помоћу временских предлошких синтагми са предлозима *etter* ('након') и *under* ('током'):

(7)

- a) *Regnværet som har øst i det siste, har ødelagt grusveier*. 'Киша која је падала у последње време уништила је насуте путеве' →
- б) *Grusveier er ødelagt etter regnværet som har øst ned i det siste*. 'Насути путеви су уништени након кише која је падала у последње време'

за исказивање семантичке компоненте каузације, као на пример у: *gråte av glede* 'плакати од среће'. На овај начин се типично парафразирају и остале невољне реакције, уп. *Søsteren hennes døde av medisinene*. 'Сестра јој је умрла од лекова'.

4 Чињеница да се и уз пасивни предикат може јавити допуна околности са предлогом *i* (као у примерима б в и г), не умањује валидност опаске да се овакав тип допуне јавља примарно уз декаузативне предикате. Наиме, у норвешком језику постоји један мањи број глагола за које смо уочили да се типично јављају у облику пасива и онда кад су семантички еквивалентни свом декаузативном парњаку (*bli drept* : *omkomme* оба у значењу 'погинути', *bli knust* : *knuse* 'разбити се'), уп. на пример *Tallerkenen bare faller, og blir knust* ('Тањир само падне и буде разбијен (у значењу: разбије се). Глаголи попут *ødelegge* ('уништити') и *forgifte* ('отровати') немају своје декаузативне варијанте и јављају се у облику пасива чак и када кодирају случајно или спонтано дешавање, уп. *Barna ble forgiftet av naboens plante* ('Деца су с отровала суседовом биљком', дословно: 'Деца су била отрована од стране суседове биљке'), при чему се биљци свакако не може приписати ни вољност ни намера, а не може се ни конструисати као активна реченица **Naboens plante forgiftet barna* ('Суседова биљка је отровала децу')

(8)

a) *Jordskjelvet ødela 85 prosent av alle skolene i Port-au-Prince.* 'Земљотрес је уништио 85% свих школа у Порт-о-Пренсу' →

б) *85 prosent av alle skolene i Port-au-Prince ble ødelagt under jordskjelvet.* '85% свих школа у Порт-о-Пренсу уништено је током земљотреса'

У случајевима када је каузативно кодирање ситуације могуће једино помоћу аналитичке каузативне конструкције са глаголом *få*, узрок се на периферију измешта помоћу вишечланог предлога *på grunn av* ('због'):

(9)

Salt får biler til å ruste. дословно: 'Со тера аутомобиле да рђају' → *Biler rustet på grunn av salt.* 'Аутомобили рђају због соли'

4. О семантици декаузатива

Семантички статус декаузатива је у когнитивистичким и њима сродним приступима обично представљен тако да означава последњи стадијум у каузалном ланцу, што је сродно и традиционалнијим приступима по којима каузативна ситуација обухвата и активност и промену стања, при чему би семантички опсег декаузативног предиката обухватао само компоненту промене стања или самосталног почетка обављања активности.

Због тога се доминантно поставља захтев да је примарни (и једини) учесник декаузативне ситуације једнак последњем учеснику одговарајуће каузативне ситуације, тј. пацијенсу, будући да самостално пролази кроз промену стања до које није довео никакав екстерни каузатор. Будући да има само једног учесника, кодираног на позицији субјекта, декаузативни предикат се сматра семантички (и синтаксички) непрелазним:

(10)

a) *Vinden har veltet treet.* 'Ветар је срушио дрво'

б) *Treet har veltet.* 'Дрво се срушило'

У каузативистици је одавно постављено питање у вези с тим који глаголи/које класе глагола допуштају декаузативизацију или учествују у каузативно-инхоативној алтернацији, а ови обрасци лексикализације доведени су у везу с чињеницом да декаузативни предикати допуштају реализацију узрока на периферији, али да не допуштају да узрок буде концептуализован као агентивни учесник, што смо већ уочили (уп. и HASPELMAT 1987: 15; LEVIN/RAPAPORT HOVAV 1995: 107; PADUČEVA 2001: 55–56).

Стога Падучева сматра да се комплетна декаузативизација одвија у три корака, тако што декаузативизацији претходи нужна *деагентивизација*, потом следи *декаузативизација у ужем смислу* (PADUČEVA 2001: 56; PADUČEVA 2003: 179, 181; PADUČEVA 2004: 32). У терминима које користи Падучева, при деагентивизацији долази до промене тематске категорије глагола, при чему се категорија *радње* преи-

менује у категорију збивања⁵:

Табела 1. Процес деагентивизације и декаузативизације

ДЕАГЕНТИВИЗАЦИЈА		ДЕКАУЗАТИВИЗАЦИЈА
<i>Anne har åpnet dørene.</i> 'Ане је отворила врата'	<i>Snøfokket har åpnet dørene.</i> 'Вејавица је отворила врата'	<i>Dørene har åpnet seg (av snøfokket).</i> 'Врата су се отворила (од вејанице)'
<i>Kokken har smeltet sjokoladen.</i> 'Кувар је отопио чоколаду'	<i>Varmen har smeltet sjokoladen.</i> 'Врућина је отопила чоколаду'	<i>Sjokoladen har smeltet (i varmen).</i> 'Чоколада се отопила (на врућини)'
<i>Han drepte 10 mennesker.</i> 'Убио је десеторо људи'	<i>Ekspløsjonen drepte 10 mennesker.</i> 'Експлозија је убила десеторо људи'	<i>10 mennesker døde (i eksplosjonen).</i> 'Десеторо људи је погинуло (у експлозији)'
<i>Mora vekket meg kl.8.</i> 'Мајка ме је пробудила у 8 сати'	<i>Klokken som ringte vekket meg kl.8.</i> 'Сат који звони пробудио ме је у 8 сати'	<i>Jeg våknet kl.8 (av klokken som ringte).</i> 'Пробудила сам се у 8 сати (од сата који је звонио)'

Декаузативизацију, дакле, допуштају само они каузативни глаголи који на позицији субјекта допуштају мање прототипичне агентивне каузаторе, као што су природне силе, неживи ентитети, околности и догађаји. У литератури је овај захтев препознат првенствено као неспецификовање ситуације узроковања (LEVIN/RAPAPORT HOVAV 1995: 107) или захтев да глагол не сме имати исувише специфично значење (HASPELMAT 1987: 15; VOLF 2003: 42). Ови захтеви се заправо сви односе на каузативне глаголе који захтевају прототипичног агентивног учесника, који је свесно биће са способношћу вољног планирања и извршења радње, а специфичности које такви глаголи кодирају односе се првенствено на планирање и спровођење догађаја (као, на пример *myrde* 'убити (с намером)', *lynse* 'линчовати', *henrette* 'погубити', *sterilisere* 'стерилисати') или на начин и карактер вршења радње, нарочито коришћењем инструмената за вршење назначене радње (као, на пример *steke* 'пећи/пржити', *skjære* 'сећи (ножом)', *kjevle* 'разваљати' или *låse* 'закључати').

За разлику од деагентивизације, која представља актантску деривацију, процес декаузативизације у ужем смислу Падучева посматра као промену дијатезе, при чему учесници мењају своје синтаксичке позиције са прагматичким последицама које се тичу промене фокуса пажње, при чему она сматра да се учесник може наћи у центру, на периферији и бити ван фокуса (PADUČEVA 2003: 177-178). На тај начин се мање деагентивизовани каузатор измешта са позиције субјекта (центар) на периферију, и као свака промена фокуса са једног учесника на другог/са једне семантичке компоненте на другу може се посматрати као метонимијски процес. Овде је реч о прагматички условљеној промени комуникативног ранга учесника, при чему се каузативна компонента дефокусира, а у фокус долази пацијентивна компонента.

5 Падучева сматра да је једна од предности оваквог приступа и то што се декаузативизација тада може посматрати као промена дијатезе, док се лексичко значење мења при деагентивацији (PADUČEVA 2001: 57).

Како смо већ и показали у одељку 3, на месту периферног каузатора се уз декаузативне предикате јављају мање типични каузатори.

Упркос томе што се у литератури настоји показати да декаузативни предикати не означавају нужно спонтане процесе, ваља нагласити да је овде реч о континууму интерпретација, те да има и оних декаузатива који се морају интерпретирати као дешавања која говорник представља као да се одвијају без спољашњег утицаја. То су случајеви у којима се може након декаузативизације извршити и уклањање периферног узрока (*Background Causer Deletion* у PADUČEVA 2003: 179), тако да се ситуација површински представи као спонтано дешавање без опције формалног исказивања макар и периферног узрока:

(11)

- а) *Vann utvider seg når det fryser.* 'Вода се шири кад се смрзава'
- б) *Ryktene spredde seg raskt.* 'Гласине су се брзо прошириле'
- в) *Situasjonen har ikke forverret seg.* 'Ситуација се није погоршала'

У формалним приступима је тешко објаснити немогућност исказивања периферизованог каузатора, уколико је већ постулирано да се декаузативни предикати не исказују спонтане догађаје, већ само оне до којих доводи екстерни каузатор иако није нужно исказан. Падучева предлаже приступ сличан ономе који се тиче изостављања објеката код одређених група транзитивних глагола (уп. *Unspecified Object Deletion* у DIKSON/AJHENVALD 2000: 10), које се могу на исти начин тумачити као *интерпретативна* смањења валентности и која подразумевају да је узрок промене непознат или тривијалан, или пак да не постоји (PADUČEVA 2003: 188).

5. Однос пасива и декаузатива у норвешком језику

5.1. Формална преклапања – рефлексивни маркер

Декаузативна семантика се у норвешком језику може исказати на више начина, а нас у овом раду посебно занима тзв. *антикаузативна опозиција*, тип продуктивне усмерене опозиције у којој се каквим формантом маркира декаузативни члан каузативно-декаузативног пара, у овом случају рефлексивни маркери *-s* и *seg*. У лингвистици је познато да се у ИЕ језицима декаузативи систематски маркирају полисемним и полифункционалним формативима које деле претежно са повратним и пасивним предикатима, и са којима су дијахронијски повезани. Будући да се истим формалним типом маркира низ семантички сродних појава, Хаспелмат их не назива антикаузативним морфемама, већ морфемама које маркирају антикаузатив (HASPELMAT 1987: 24). Норвешки као и сви скандинавски језици употребљава по два полифункционална рефлексивна маркера, постфикс *-s* и повратну заменицу *seg*.⁶

6 Оба декаузативна маркера су повезана са исходним рефлексивном конструкцијом у старонорвешком језику, одн. са конструкцијама са повратном заменицом. Афикс *-s* је реликт повратне заменице *sik*, некада је изражавао повратно значење које је данас практично изгубљено, али је задржао низ других функција карактеристичних за рефлексивне маркере. Глаголи на *-s*, или *s-verb*, како се у скандинавистици типично називају, настали су енклизом тако што је повратна заменица *sik* срасла са глаголом (*Hon setr sik > Hon sezsk*). У највећем броју случајева у старонорвешком језику је значење још увек повратно, али је и тада било назнака полифункционалности ове морфеме, тако да су посве-

5.2. Пасивна или декаузативна интерпретација

Пример наведен у одељку 1, о могућности удвостручења радних места у нафтној индустрији (*Antall arbeidsplasser knyttet til olje kan fordobles i løpet av de nærmeste årene*) се без присуства ширег контекста може протумачити двојачко: у пасивној интерпретацији је реч о улагању свесних напора од стране учесника ситуације како би се удвостручио број радних места на северу Норвешке (→ *Man kan fordoble antall arbeidsplasser knyttet til olje*. 'Можемо удвостручити број радних места у нафтној индустрији'). Тек целокупни контекст новинског чланка говори о томе да је овде реч о декаузативној интерпретацији у којој се број радних места повећава спонтано због доласка нове компаније. Декаузативна интерпретација нам говори о томе да је ситуација *концептуализована* тако да је у њој присуство компаније схваћено само као неодређена околност, као посредни фактор омогућавања, док пасивна интерпретација подразумева агентивно, тј. свесно и планирано повећање радних места.

Дакле, за сада се може постулирати да је примарна сличност у томе што је на позицији субјекта исти тип учесника као и објекат одговарајућег активног или каузативног глагола, али за разлику од декаузатива, пасивни облици имплицирају делатност каквог агенса, што је на основу претходно реченог инкомпатибилно са семантиком декаузатива у складу са његовом нужном деагентивизацијом. На тај начин декаузативне конструкције не дозвољавају агентивне допуне (пример 12а), прилошке одредбе које имплицирају агентивног учесника, било да је реч о његовој намери или способности управљања инструментима (пример 12б и 12в), те бенефактивне одредбе које се тичу агенса (пример 12г), што је у складу и са њиховом активном семантиком:

(12)

- а) *Vinduet ble knust av gutten*. 'Прозор је разбијен од стране дечака' : *Vinduet knuste *av gutten*. 'Прозор се разбио / је пукао *од стране дечака'
- б) *Vinduet ble knust med vilje*. 'Прозор је разбијен намерно' : *Vinduet knuste *med vilje*. 'Прозор се разбио / је пукао *намерно'
- в) *Vinduet ble knust med en stein*. 'Прозор је разбијен каменом' : *Vinduet knuste *med en stein*. 'Прозор се разбио / је пукао *каменом'
- г) *Vinduet ble knust for hennes skyld*. 'Прозор је разбијен ради ње' : *Vinduet knuste *for hennes skyld*. 'Прозор се разбио / је пукао *ради ње'

Са формалне стране је важно напоменути да одређени декаузативни глаголи имају дублетне облике, тј. синтетични облици са -s се могу парафразирати и помоћу рефлексивне конструкције са потпуним маркером *seg*, што пасивне интерпретације не дозвољавају (уп. и TELEMANN/HELBERG i dr. 1999: 556):

Табела 2. Однос пасивних и декаузативних интерпретација маркираних полифункционалним афиксом -s у норвеишком језику

ДЕКАУЗАТИВ	ПАСИВ
<i>Hvordan utvikles sykdommen?/Hvordan utvikler sykdommen seg?</i> 'Како се болест развија?'	<i>Her utvikles fremtidens medisiner.</i> 'Овде се развијају лекови будућности'
<i>Om noen tiår vil antall nordmenn i alderen 67+ fordobles/fordoble seg.</i> 'За неколико деценија ће се број Норвежана старијих од 67 година удвостручити'	<i>Klimainnsatsen må fordobles.</i> 'Залагање за климу мора да се удвостручи'
<i>Rør hele tiden til sukkeret krystalliseres/krystalliserer seg.</i> 'Мешајте све време док се шећер не кристалише'	<i>Proteinmolekylene måtte krystalliseres før de kunne undersøkes.</i> 'Молекули протеина су морали да се кристалишу пре него што су могли да се испитају'
<i>Organisk materiale samles/samler seg på bunnen og langs kantene.</i> 'Органска материја се накупља при дну и дуж ивица'	<i>Det som synker til bunnen av karet samles inn og opparbeides videre.</i> 'Оно што потоне на дно посуде се сакупи и даље прерађује'

У савременој каузативистици у вези са односом пасива и декаузатива једно од спорних питања и данас остаје питање односа (де)каузатива и глаголског рода или дијатезе, тј. да ли се и маркер декаузативности може сматрати флективним наставком као код пасива, или је реч о промени лексичког значења глаголске лексеме. Пошто се могу маркирати истим типом рефлексивног маркера, преклапајуће морфолошко маркирање тако није од велике користи при класификацији, а пут објашњења води типично преко семантичких, синтаксичких и прагматичких аспеката.

Иако постоји доминантно слагање у вези с тим да је и код пасива и код декаузатива реч о операцијама смањења валентности, о синтаксичкој промоцији директног објекта/демоцији субјекта, односно семантичко-прагматичком дефокусирању агенса, мишљења аутора се у неколиким тачкама могу битно разликовати. Тако, на пример, неки аутори обрађују декаузатив под инстанцама пасива, фокусирајући се на већ уочене сличности у вези са промоцијом исходишног директног објекта (DIKSON/AJHENVALD 2000: 7–9). Ипак, како наглашава и Куљиков, упркос сродном начину формалног маркирања и смањењу валентности, ова два типа конструкција се значајно разликују у систему глаголских категорија (KULJIKOV/FATER 1998: 139).

Иако се у многим граматичким традицијама (примарно уралским и алтајским) каузатив сматра једном од дијатеза (HASPELMAT 2001: 889), а неки аутори сматрају да се и каузатив и антикаузатив (као типични семантички медиј) могу подвести под *genus verbi sensu latiore* (HENČEL/FOGEL 2009: 157-158), између пасива и декаузатива постоји кључна разлика која условљава да се пасив мора посматрати као традиционална промена дијатезе, док декаузатив доминантно треба посматрати као актантску деривацију. То је у складу са мишљењем које износи Гивон, о томе да постоје примарно прагматички и примарно семантички процеси детранзитивације, при чему би пасив спадао у прву, а декаузатив у другу групу, при чему се не

искључује њихова дијахронијска повезаност и могућност преклапања интерпретација (GIVON 2001b: 91–92). Семантику и прагматику фокуса тешко је разликовати, и како наглашава Гивон, многи аутори их или не разликују или постулирају надређеност једне у односу на другу (GIVON 2001a: 198).

Пасив, као прагматички условљен процес, зависи од релативне топикалности агентивног и пацијентивног учесника. Код пасива се агенс детопикализује и када се фокус премешта на пацијентивног учесника (који се промовише на место синтаксичког субјекта) мења се само комуникативни ранг учесника (GIVON 2001a: 35–36; PLUNGJAN 2011: 194). Агенс може бити прагматички и формално присутан у различитом степену, те се тако неке ситуације могу представити са потпуним искључењем агенса (13), док неке захтевају агентивну допуну како би семантика ситуације остала иста (14):

(13)

а) (актив) *Jeg har betalt strømregningen*. 'Платила сам рачун за струју' →

б) (пасив) *Strømregningen har blitt betalt (av meg)*. 'Рачун за струју је плаћен (од стране мене)'

(14)

а) (актив) *Ibsen skrev Hedda Gabler*. 'Ибсен је написао Хеду Габлер' →

б) (пасив) *Hedda Gabler ble skrevet av Ibsen*. 'Хеда Габлер је написана од стране Ибсена'

Број учесничких улога остаје исти, а промена фокуса доводи само до другачије перспективизације ситуације. Глагол у случају канонских пасива задржава своју семантичку прелазност тако што агенс остаје део семантичке валентности, детопикализација је прагматичка, и синтаксички се не мора кодирати (ŠIBATANI 1985: 839). Семантика ситуације је непромењена, и увек се интерпретира као несамостални догађај, дакле догађај до ког је нужно морао довести неки екстерни учесник (и агенс и пацијенс остају део 'фрејма' пасивне ситуације)⁷.

Насупрот томе, декаузатив подразумева промену броја учесника и промену семантичких улога учесника (или њихових референцијалних својстава/таксономске класе), и тиме се преобликује исходишна семантичка структура глагола, тако да се може подвести под актантску деривацију (уп. GENUŠIENE 1987: 98; PLUNGJAN 2011: 192). Као тип семантичке детранзитивације, декаузативи представљају ситуацију као нову, за разлику од пасива, који задржавајући семантичку интерпретацију ситуације мења само њену прагматичку интерпретацију (уп. и GIVON 2001b: 92). Декаузативација у ширем смислу представља исходишну каузирану (агентивну) ситуацију као неузроковану, као да се одвија сама од себе, и тако смањује број обавезних учесника ситуације:

(15)

⁷ Уп. да и случајеви такозваног имперсоналног пасива, који се у норвешком језику гради од непрелазних глагола и уводи се заменицом *det*, увек подразумевају тип активности чије се вршење приписује прототипичном агентивном учеснику: *Det arbeides mye her* 'Овде се много ради'; *Det syndes ofte mot denne regelen* 'Ово правило се често крши'; *Det ble danset til langt på kveld* 'Плесало се до касно у ноћ'.

Jeg har stengt spylepistol. 'Затворила сам пиштољ за заливање' → *Spylepistolen har stengt seg (automatisk).* 'Пиштољ за заливање се (сам) затворио'

Како смо претходно видели, промену броја и типа учесника (деагентовизација) може пратити и измена комуникативног ранга, која се заправо огледа у процесу декаузативизације и коначном брисању већ детопикализованог каузатора. Сматрамо да декаузативизација у ширем смислу, која обухвата именоване процесе деагентовизације, декаузативизације у ужем смислу и брисање дефокусираног каузатора, заправо представља сложену семантичко-прагматичку операцију и да у томе лежи мноштво досадашњих недоречености у погледу односа пасива и декаузатива. У литератури је више пута наглашен некореспондентни однос по питању агентивности и неагентивности учесника ових ситуација, али је у највећем броју случајева остајала недоречена анализа периферног каузатора код декаузативних предиката, јер остаје необјашњен однос између спонтаности одвијања догађаја и могућег кодирања каузатора. Чињеница да се и декаузативна конструкција прагматички може обликовати тако да каузатор остане неискazan, те да на тај начин, на пример, вршилац радње може имати намеру да са себе скине одговорност у још већем степену него да је употребио пасивну конструкцију (у којој је непознати извршилац одговоран), подразумева да се и код декаузативних предиката одвија какво прагматичко дефокусирање. Уп. *Gryta har veltet* ('Шерпа се преврнула') насупрот активно-каузативном *Jeg har veltet gryta* ('Ја сам преврнуо/ла шерпу') или пасивном *Gryta ble veltet* ('Шерпа је преврнута / Неко је преврнуо шерпу'). а

6. Закључак

У раду смо анализирали однос између каузативних конструкција са једне стране, те декаузативних и пасивних са друге стране, настојећи да осветлимо промене које настају у учесничкој структури с обзиром на уклањање каузатора из структуре комплексног догађаја. У истраживању је фокус на сложену односу семантике декаузативних конструкција и једног типа семантичке детранзитивације (пасива), и то нарочито оног где постоји јединство формалног обележавања помоћу рефлексивног маркера, мада смо се у првом делу рада дотакли и односа декаузатива и перифрастичног пасива с обзиром на то да се одређена семантичка поређења могу и морају вршити на формално разнообразним структурама.

Закључујемо да у оба типа структуре долази до детопикализације каузатора, али и да се дијатезе и актантске деривације врло комплексно односе према (минимално) двостепеном процесу декаузативизације: деагентовизација представља актантску деривацију у којој се мења лексичка структура глаголске лексеме, и она представља нужан први корак у томе да се нека ситуација може представити као декаузативна. Заузврат, процес декаузативизације у ужем смислу представља прагматичко дефокусирање које у великој мери наликује пасиву. Од дефокусирања агенса као прагматичке операције је мали корак до семантичке импликације да се догађај одвија спонтано, иако комуникативна периферност учесника не повлачи нужно његову семантичку опционалност

Најуочљивија особина декаузатива није потпуно уклањање каузативне ком-

поненте, иако је и антикаузативна интерпретација могућа, већ инкомпатибилност са каузатором агентивног типа, што ће се показати и као једна од кључних разлика између пасивних и декаузативних интерпретација истих конструкција. На периферији се могу појавити само *невољни каузатори*, чиме се декаузативни са спонтаним предикатима повезују преко чињенице да означавају неконтролисане догађаје, а једино што се може сматрати инкомпатибилним са декаузативизацијом јесте вољна умешаност каузатора, а не постојање екстерног узрока.

Цитирана литература

- BILANDŽIJA 2014: BILANDŽIJA, Sofija. *Semantika kauzativnih konstrukcija u norveškom i srpskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet, 2014.
- DIKSON/AJHENVALD 2000: DIXON, R.M.W. & Aleksandra Y. AIKHENVALD (ur.). *Changing valency. Case studies in transitivity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- GENUŠIENE 1987: GENUŠIENE, Emma. *The Typology of Reflexives*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1987.
- GIVON 2001a: GIVÓN, Talmy. *Syntax: An Introduction. Volume 1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- GIVON 2001b: GIVÓN, Talmy *Syntax: An Introduction. Volume 2*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- HASPELMAT 1987: HASPELMATH, Martin. *Transitivity alternations of the anticausative type*. Universität zu Köln: Institut für Sprachwissenschaft, 1987.
- HASPELMAT 2001: HASPELMATH, Martin i dr. (ur.). *Language Typology and Language Universals*, tom II. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001.
- HENČEL/FOGEL 2009: HENTSCHEL, Elke & Petra M. VOGEL. *Deutsche Morphologie*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009.
- KROFT 1991: CROFT, William. *Syntactic Categories and Grammatical Relations. The Cognitive Organization of Information*. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1991.
- KULJIKOV/FATER 1998: KULIKOV, Leonid & Heinz VATER (ur.), *Typology of verbal categories. Papers presented to Vladimir Nedjalkov on the occasion of his 70th birthday (Linguistische Arbeiten, 382)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1998.
- LEVIN/RAPAPORT HOVAV 1995: LEVIN, Beth & Malka RAPPAPORT HOVAV. *Unaccusativity. At the Syntax-Lexical Semantics Interface*. Cambridge, London: The MIT Press, 1995.
- PADUČEVA 2001: Paducheva, Elena V. „Kauzativnyj glagol i dekauzativ v ruskom yazyke“. *Russkij yazyk v nauchnom osveshchenii*, knj. 1: str. 52–79. [orig.] ПАДУЧЕВА, Елена В. „Каузативный глагол и декаузатив в русском языке“. *Русский язык в научном освещении*, knj. 1: str. 52–79.
- PADUČEVA 2003: PADUCHEVA, Elena V. „Is there an ‘anticausative’ component in the semantics of decausatives?“ *Journal Of Slavic Linguistics*, br. 11, sv. 1 (2003): str. 173–198.
- PADUČEVA 2004: PADUCHEVA, Elena V. *Dinamicheskie modeli v semantike leksiki*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2004. [orig.] ПАДУЧЕВА, Елена В. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- PLUNGJAN 2011: PLUNGYAN, Vladimir. A. *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj humanitarnyj universitet, 2011. [orig.] ПЛУНГЯН, Владимир. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011.

- RAVUNS 2007: RAWOENS, Gudrun. *Kausativa verbkonstruktioner i svenskan och nederländskan. En korpusbaserad syntaktisk-semantisk undersökning* (doktorska disertacija). Gent: Universiteit Gent, 2007.
- ŠIBATANI 1985: SHIBATANI, Masayoshi. "Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis." *Language*, knj. 61, sv. 4 (1985): str. 821–848.
- TELEMAN/HELLBERG i dr. 1999: TELEMAN, Ulf, Staffan HELLBERG i dr. *Svenska Akademiens grammatik*. Knj. II. Stockholm: Svenska Akademien, 1999.
- TOMASELO 1998: TOMASELLO, Michael (ur.). *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*, tom I. New Jersey/London: Lawrence Erlbaum Associates, 1998.
- VOLF 2003: WOLFF, Phillip. Direct causation in the linguistic coding and individuation of causal events. *Cognition*, knj. 88 (2003): 1–48.

Sofija A. Bilandžija

SEMANTIC AND PRAGMATIC DETOPICALIZATION OF THE AGENTIVE CAUSER: THE CASE OF PASSIVE AND DECAUSATIVE CONSTRUCTIONS IN NORWEGIAN

This paper deals with the relation between causative constructions, and decausative and passive constructions in modern Norwegian, aiming to shed light on what happens with the causative component and the agentive causer. The research is focused on the notions of semantic and/or pragmatic detopicalization as both constructions can present the situation as one without an external cause (semantic detranzitivization). The impetus of the research was as follows: although few synthetic causatives in Norwegian licence the prototypical Agent in the semantic role of the Causer, and most of the verbs allow also less prototypical Agents as Causers (forces, events, instrument etc), only the prototypical Agents get formally peripherized in passive constructions. Others, although of equal status in the causative construction, get peripherized only in the decausative constructions, conceptualized as circumstances. The conclusion is that that the process of deagentivization precedes the decausativization and is to be considered a primarily semantic shift that changes the status of the situation and the lexical structure of the verb. The decausativization *proper* is a pragmatic shift that bears resemblance to the passive. But the most prominent feature of the decausative is not the complete deletion of the causative component, but rather the incompatibility with the agentive Causer. The special focus of the paper was on two identically marked constructions, both expressed by a polyfunctional reflexive marker (the s-passive and s/seg-decausative), a special case where the possibility of two different interpretations can occur.

Key words: detopicalization, decausative, passive, Agent, deagentivization, decausativisation, Norwegian